

Inhoudsopgave

	Verantwoording	3
Voorwoord:	Palmoliebusiness nekt het regenwoud	5
	Samenvatting	6
Hoofdstuk 1	De onstuitbare opmars van de oliepalmsector	9
Hoofdstuk 2	De impact van palmoliewinning	13
Hoofdstuk 3	Nederlandse betrokkenheid: bedrijven en producten	23
Hoofdstuk 4	Oplossingen en schijnoplossingen	25
Hoofdstuk 5	Boycot, keurmerk, etikettering: heeft het zin?	28
Hoofdstuk 6	Wat wil Milieudefensie?	30
	Noten en bronnen	32

Colofon

Deze uitgave is een bewerking van de brochure 'Greasy Palms – palm oil, the environment and big business' van Friends of the Earth England, Wales and Northern Ireland, geschreven door Robin Webster, Lisa Rimmer en Craig Bennett, maart 2004.

Vertaling brochure: Roeline Knottnerus
Bewerking voor Nederland: Myrthe Verweij, Paul de Clerck
Met dank aan: Petra Lettink, Seth Buijs, Paul Wolvekamp
Eindredactie: Jim Klingers
Lay-out: C-kwadraat BNO
Druk: Uitkijkpost, Heiloo

Foto's omslag:

Patat - Liesbeth Sluiter
Ontbossing voor oliepalmsplantage, Indonesië -
Aulia Erlangga/Friends of the Earth

Deze publicatie is mede mogelijk gemaakt met financiële ondersteuning van het Ministerie van VROM en van DGIS.

Copyright 2004 Amsterdam, Milieudefensie

Friends of the Earth Netherlands
Postbus 19199
1000 GD Amsterdam
www.milieudefensie.nl/globalisering
www.foenl.org
service@milieudefensie.nl
telefoon 020 6262 620
fax 020 5507 310

Foto: Milieudefensie, 2003

Oliepalmplantage, Riau, Sumatra.

Foto: Milieudefensie, 2003

'Oceaan van oliepalm', oliemolen op achtergrond, Riau, Sumatra.

Verantwoording

Deze uitgave is een bewerking van de brochure *Greasy palms – palm oil, the environment and big business* van Friends of the Earth England, Wales and Northern Ireland, geschreven door Robin Webster, Lisa Rimmer en Craig Bennett, maart 2004. Deze brochure is gebaseerd op twee onderzoeksrapporten: *Greasy palms: the social and ecological impacts of large-scale oil palm plantation in Southeast Asia* en *Greasy palms: European buyers of Indonesian palm oil*.

Het eerste rapport analyseert de sociale en ecologische gevolgen van de snelle opmars van de oliepalmsector in Indonesië en werd geschreven door Eric Wakker van AIDEnvironment. Voor dit onderzoek is geput uit verslagen van de Indonesische niet-gouvernementele organisatie *Sawit Watch* en interviews met lokale activisten en de plaatselijke bevolking. De gebruikte gegevens van *Sawit Watch* werden verzameld gedurende een periode van vijf jaar. Daarvoor werd geput uit veldonderzoek, bijeenkomsten met leden van de lokale bevolking, berichtgeving in de media en reguliere metingen.

In het tweede rapport wordt de Europese palmoliemarkt grondig geanalyseerd door Jan Willem van Gelder van Profundo. Hij beschrijft de marktontwikkelingen in Indonesië en Europa.

U kunt beide onderzoeksrapporten downloaden van internet via www.milieudefensie.nl/globalisering of bestellen bij Milieudefensie, telefoon 020 6262 620, e-mail service@milieudefensie.nl.

Foto: Milieudefensie, 2003

Oliepalmplantage, Riau, Sumatra.

Foto: Eric Wakker

Tropisch bos, Teso Nilo, Sumatra.

Palmoliebusiness nekt het regenwoud

Al tientallen jaren staat de gestage vernietiging van het tropische regenwoud in de top van mondiale milieutragedies. En al bijna even lang horen we van alle kanten dat die afbraak dringend moet stoppen.

Maar het blijft telkens bij woorden. Dit baanbrekende rapport legt pijnlijk het falen bloot van overheden en bedrijven om daadwerkelijk iets aan ontbossing te doen. Zeker als het gaat om Indonesië – het gebied waar ons onderzoek zich op richt. De Indonesische regering erkent dat per jaar 3,9 miljoen hectare bos verdwijnt.¹ Dat is ruim zeven hectare per minuut!

Veel bos sneuvelt ten behoeve van hout en papier. Maar een minstens zo grote bedreiging vormt een lang onderschatte factor: de internationale handel in palmolie. Ten behoeve van deze lucratieve business worden enorme oppervlakten regenwoud in astronomisch tempo omgezet in kaarsrechte oliepalmlantages. Zelfs beschermde natuurgebieden zijn verre van veilig. De gevolgen voor het ecosysteem, dat nergens ter wereld zo rijk is, zijn rampzalig. Duizenden planten- en diersoorten dreigen voorgoed van de aardbodem te verdwijnen. Ook de oorspronkelijke bosbewoners raken hun leefomgeving kwijt. Hun rechten worden voortdurend op vreselijke wijze geschonden.

Ongewild doen we in Nederland allemaal mee aan deze tragedie. Want of het nu om margarine, chocola, chips, tandpasta of wasmiddelen gaat: in duizenden artikelen zitten tegenwoordig oliepalmproducten. Zelfs voor de meest bewuste consument is er geen ontkomen aan.

Tijd dus om groot alarm te slaan. Zo snel mogelijk moeten bedrijven die op een of andere manier met oliepalmproducten te maken hebben hun verantwoordelijkheid nemen. Dat wil zeggen: niet langer in zee gaan met foute oliepalmbedrijven en openbaar maken van wie ze hun palmolie betrekken. Aangezien Nederland een belangrijke importeur is van palmolie, zijn we met deze eisen in eigen land beslist niet aan het verkeerde adres.

Maar het probleem is te dringend om alleen aan de *goodwill* van bedrijven over te laten. Onze nadrukkelijke oproep aan de Nederlandse regering is: maak eindelijk wetten om de vernietiging van het regenwoud te stoppen! Regels die bedrijven aansprakelijk stellen voor de sociale en ecologische gevolgen van hun activiteiten, dulden geen uitstel. Want binnen tien jaar is het Indonesische regenwoud simpelweg verdwenen...

Paul de Clerck,
campagneleider *Globalisering en Milieu, Milieudefensie*

Samenvatting

Palmolie is een plantaardige olie die wordt gewonnen uit de vruchten van de oliepalm (*elaeis guineensis*). Het vruchtvlees levert palmolie op, terwijl uit de pitten palmpitolie en palmpitmeel wordt gewonnen. Palmolie wordt geproduceerd op plantages in de tropen, met name in Zuidoost-Azië.

Palmolie en palmpitolie worden gebruikt in tal van voedingsproducten, waaronder koekjes, bakolie, sausen, mayonaise, chips, snacks, frites, margarine, chocola en nog veel meer. Ook vormen ze vaak ingrediënten van zeep, shampoo, cosmetica, was- en schoonmaakmiddelen, en spelen ze een rol in de metaal- en leerindustrie. Palmpitmeel wordt gebruikt als diervoeder.

Oliepalmproducten worden als grondstof verhandeld op de wereldmarkt (net als koffie, soja, rietsuiker en katoen). Kenmerkend voor de handel in grondstoffen zijn het gebrek aan transparantie in de aanvoerketen, de bulkimporten en de afstand die wordt gecreëerd tussen de consument en de sociale en ecologische gevolgen van de producten.

De monocultuur van oliepalmlantages is een belangrijke aanjager van de vernietiging van het regenwoud. In Indonesië, waar de bossen waarschijnlijk de grootste biodiversiteit ter wereld hebben, verdwijnt jaarlijks bijna 4 miljoen hectare tropisch regenwoud.² Het oliepalmmareaal is de laatste acht jaar met 118 procent gegroeid tot ruim 4 miljoen hectare. Daarnaast is zo'n 6 miljoen hectare concessies uitgegeven voor nieuwe plantages, die wel alvast gekapt zijn maar (nog) niet beplant.

Voor de aanleg van plantages wordt de inheemse bevolking land ontstolen, dat wordt verkwanseld aan oliepalmbedrijven. Dergelijke landdiefstallen gaan vrijwel altijd gepaard met

schendingen van mensenrechten en bloedige conflicten.

Plantagearbeiders verdienen meestal minder dan het minimumloon. Het werk is onzeker en gevaarlijk. Bovendien worden vaak familieleden van de arbeiders ingezet om de bedrijfsdoelstellingen te halen zonder dat zij daarvoor worden betaald.

De oliepalmtelt gaat vaak gepaard met grootschalig gebruik van bestrijdingsmiddelen die schadelijk zijn voor de gezondheid en het milieu.

Link met Nederland

De Europese Unie is de op één na grootste afnemer van palmolie wereldwijd. Ook in Nederland neemt de consumptie van palmolie snel toe. Binnen de EU is Nederland met 39 procent zelfs de grootste importeur van Indonesische palmolie.

Nederlandse bedrijven zijn op allerlei manieren betrokken bij de palmoliebranche: als afnemer of investeerder, in de raffinage, bij de verwerking in voedingsmiddelen, wasmiddelen en andere producten en middels de detailhandel.

Lokale gemeenschappen en diverse milieuorganisaties zetten alles in het werk om de situatie aan de kaak te stellen. Als antwoord op de kritiek voeren bedrijven aan dat ze geld in het laatje brengen voor de arme plattelandsbevolking. Aan de ernstige negatieve sociale gevolgen geven zij liever geen ruchtbaarheid.

Veel bedrijven zeggen dat zij niet verantwoordelijk kunnen worden gehouden voor de aanvoerketen omdat die zo ondoorzichtig is. Vaak weten ze niet eens waar hun palmolie vandaan komt.

Intussen zijn zij al geruime tijd op de hoogte van de schadelijke effecten waarmee de productie van palmolie gepaard gaat, maar zij hebben vooralsnog weinig concrete maatregelen genomen.

Wetgeving is nodig

De consument is zich steeds meer bewust van het probleem en toont zich in toenemende mate bezorgd. Het is echter erg moeilijk om in zo'n diverse sector de druk vanuit de markt op te voeren. Vanwege het enorme aantal artikelen waarvoor oliepalmproducten worden gebruikt, is een boycot van palmolie bijvoorbeeld geen erg realistische optie. Dat geldt ook voor een palmoliekeurmerk of voor etikettering. De consument zou door de bomen het bos niet meer zien.

Dergelijke maatregelen brengen bovendien het risico met zich mee dat producenten zich genoodzaakt voelen om over te schakelen op andere, even schadelijke plantaardige oliën, zoals sojaolie.

Inmiddels begint men mondjesmaat te erkennen dat bedrijven actie moeten ondernemen, zowel in de productielanden als in Europa (bijvoorbeeld het initiatief 'Rondetafel over Duurzame Palmolie' van de industrie en het WWF). Maar er is vooralsnog bijzonder weinig vooruitgang geboekt – deels vanwege het ontbreken van een marktprikkel om te streven naar verandering, deels omdat één enkel bedrijf maar een klein deel van de totale handel vertegenwoordigt.

Daarom zijn overheidsmaatregelen hard nodig om de vereiste verandering in de sector als geheel door te voeren, met name op het niveau van de detailhandel, de verwerkende industrie en de investeerders. Deze wetgeving dient zich toe te spitsen op transparantie in de productketen, en verduurzaming van de palmolie productie.

Nieuwe oliepalmlantage in kaalgekapt land, Kalimantan, Indonesië.

Foto: Milieudefensie, 2003

1 De onstuitbare opmars van de oliepalmsector

Verse tros oliepalmvruchten, Sumatra.

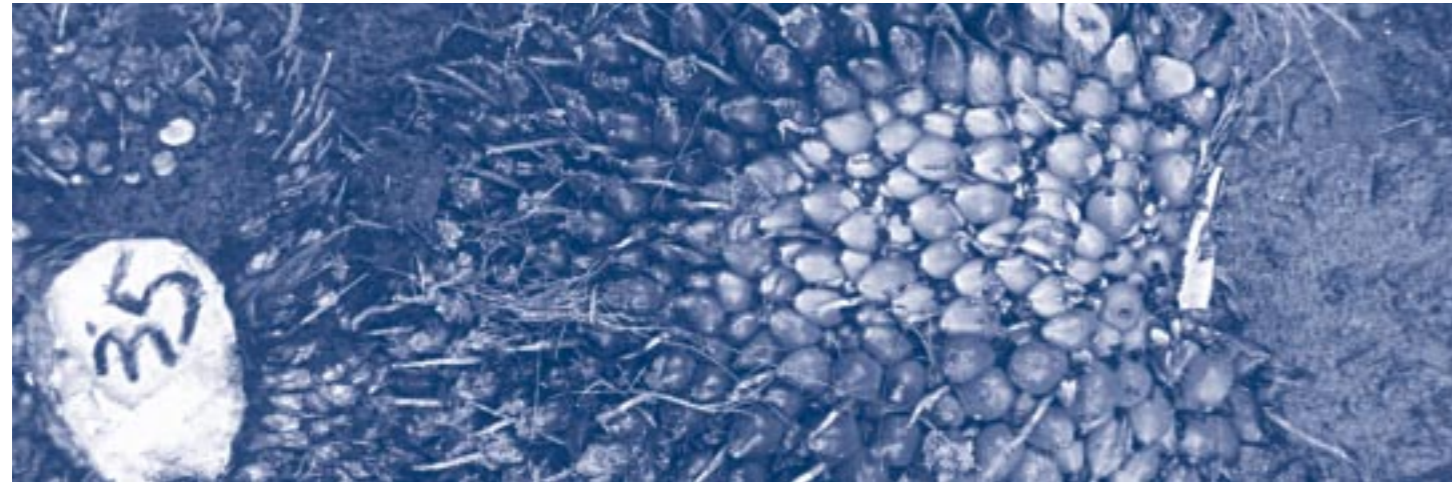

Foto: Milieudefensie, 2003

Foto: Liesbeth Sluiter

Oliepalmproducten als ingrediënt van zeep.

Foto: Liesbeth Sluiter

Palmolie wordt verwerkt in margarine.

Wat is het verband tussen de margarine die je op brood smeert en de vernietiging van het regenwoud? Wat hebben shampoo, ijs, kroketten, lippenstift en chips te maken met de gedwongen verhuizing van inheemse bosbewoners? En wat is het verband tussen een patatje mét en het uitsterven van de grootste vlin-der ter wereld?

De gemene deler is de oliepalm (*elaeis guineensis*). Enorme oppervlakten regenwoud sneuvelen voor de teelt van deze boom met zijn lucratieve vruchten. Het vruchtvlees levert palmolie op, de pitten palmpitolie en palmpitmeel. Palmpitmeel wordt alleen als diervoeder gebruikt, maar palmolie en palmpitolie hebben een breed scala aan toepassingsmogelijkheden – van shampoo tot patat, van diepvriesproducten tot cosmetica. Palmolie is na sojaolie de meest geconsumeerde spijsolie ter wereld – en toch kennen we het product nauwelijks en zijn we ons niet bewust van de invloed ervan op mens en milieu.

In West Afrika, waar de soort inheems is, vormt de oliepalm een belangrijk landbouwproduct voor veel kleine boeren, die er voor hun levensonderhoud van afhankelijk zijn. Maar elders in de wereld is dit gewas nu *big business* en wordt het voornamelijk geteeld op grootschalige plantages. De commerciële exploitatie van oliepalmplantages heeft zich door de hele tropen uitgebreid: behalve in Maleisië en Indonesië vindt productie ook plaats in onder meer Nigeria, Thailand, Colombia, Papoea Nieuw Guinee, Ivoorkust, Ecuador, Kameroen, Costa Rica, Brazilië, Honduras en Ghana.

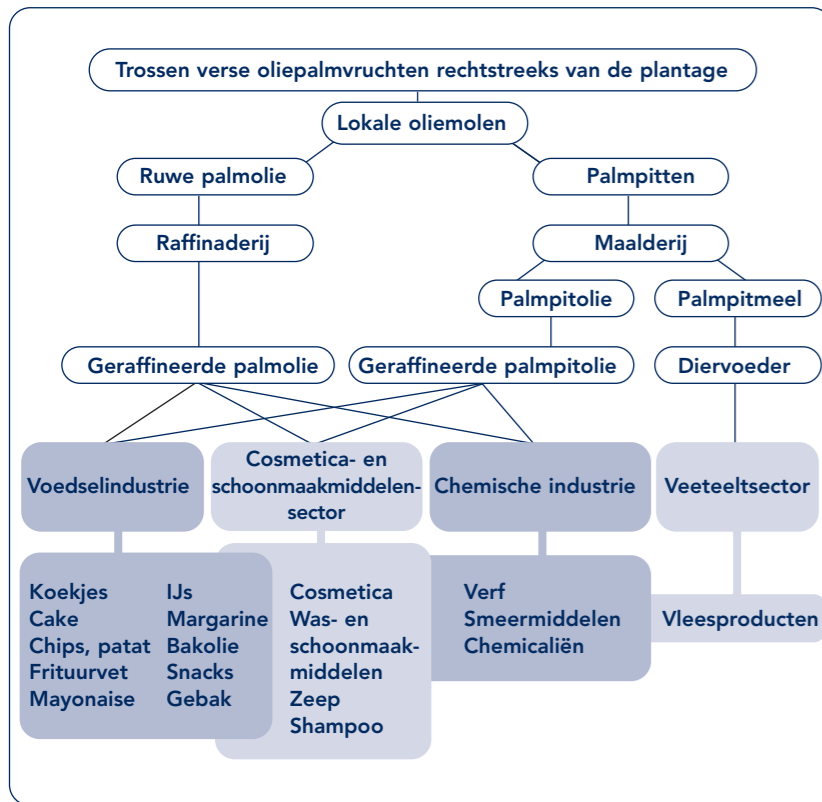
Maar de expansie is het grootst in Zuidoost-Azië, vooral in Maleisië en Indonesië die samen goed zijn voor 84 procent van de wereldproductie. Daar is het een belangrijke aanjager van

de vernietiging van het tropische regenwoud. Vooral de vochtige laaglanden – waar de bossen de hoogste biodiversiteit op aarde kennen – zijn ideaal voor oliepalmplantages.

Hoewel het kappen van oerbos voor oliepalmplantages officieel wordt ontmoedigd door internationale instellingen als het Internationaal Monetair Fonds (IMF), tonen cijfers van de overheid aan dat bijna de helft (48 procent) van de oliepalmplantages in Zuidoost-Azië wordt aangelegd op primair of secundair bosgebied.³ Het land wordt vaak bouwrijp gemaakt met behulp van vuur, hetgeen een belangrijke oorzaak was van de bosbranden die in 1997 en 1998 het Indonesische regenwoud teisterden en de hele regio in een verstikkende smog huldten.

Sinds de introductie in de 19^e eeuw door de Europese koloniale machthebbers is de oliepalm een steeds belangrijker rol gaan spelen in de economieën van Maleisië en Indonesië. Door de regering en diverse internationale instellingen werd de plant gepropageerd als een goede manier om de welvaart in tropische landen te bevorderen. Ook nu nog stellen veel bedrijven uit de branche dat palmolie van vitaal belang is voor de ontwikkeling van de arme plattelandsgebieden in Zuidoost-Azië.

Maar de aanplant van oliepalmen heeft ook geleid tot veel menselijk lijden en de vernietiging van bosland waar hele gemeenschappen van afhankelijk zijn. In Indonesië gaat de teelt gepaard met het verdrijven van inheemse volkeren en het afnemen van al hun rechten. Deze gemeenschappen, die geen enkel formeel recht kunnen doen gelden op hun land, staan zo goed als machteloos tegenover de bedrijven die van de overheid concessies krijgen om bos te kappen voor plantages.

Productie en verwerking van palmolie

De oliepalm past zich gemakkelijk aan, is buitengewoon vruchtbaar en de productiekosten zijn laag. Ziedaar de redenen voor het wereldwijde succes. De oliepalm gedijt het best in een nat tropisch klimaat bij 24 tot 32 graden. De vruchten, zo groot als een pruim, kunnen meerdere malen per jaar worden geoogst en

Foto: Milieudefensie, 2003

Verzamelen van losse palmvruchten, Sumatra.

groeien in trossen van maximaal drieduizend stuks. Volwassen bomen geven een opbrengst van 10 tot 35 ton per hectare. Na de oogst worden de vruchten verwerkt tot een aantal verschillende producten. Na twintig jaar moeten de palmen worden vervangen – maar soms wordt het land gewoon verlaten.

De oliepalm levert ruwe palmolie, palmpitolie en palmpitmeel, die kunnen worden verwerkt in een breed assortiment aan voedingsmiddelen en andere consumptiegoederen. Bijvoorbeeld in margarine, bakolie, sausen, mayonaise, patat, instant soep, chips, snacks, koffiëcreamer, ijs en chocolade. Ook zitten oliepalmproducten in zeep, shampoo, cosmetica en was- en schoonmaakmiddelen. De olie kent zelfs industriële toepassingen in de metaal- en de leerindustrie, en palmpitmeel wordt gebruikt als veevoeder.

Foto: Milieudefensie, 2003

Oogst van trossen palmvruchten, Sumatra.

Introductie en verbreiding in Zuidoost-Azië

De oliepalm komt oorspronkelijk uit de kustgebieden van West-Afrika, waar hij sinds mensenheugenis een belangrijk voedingsgewas vormt. De Portugezen maakten kennis met de oliepalm tijdens hun expeditie naar dit gebied in de 15^e eeuw. Palmolie vormde al snel belangrijke proviand op slavenschepen. De eerste oliepalmplantages in Azië werden aan het begin van de 20ste eeuw aangelegd door koloniale machthebbers, waaronder Nederland.

Begin jaren zeventig was Maleisië de belangrijkste palmolieproducent ter wereld. Nog altijd komt hier de helft van de wereldproductie vandaan (zie figuur 2 op pagina 12). Maar Indonesië loopt gestaag in sinds de Indonesische overheid in de jaren tachtig besloot om Maleisië als belangrijkste palmolie-exporteur

Foto: Milieudefensie, 2003

Oogst van trossen palmvruchten, Sumatra.

van de troon te stoten. Daartoe schonk de Indonesische overheid enorme stukken grond aan grote Indonesische consortia en buitenlandse investeerders ten behoeve van oliepalmplantages. In 1996 had de Indonesische overheid alleen al in het oostelijk deel van het land 9,13 miljoen hectare land aangewezen voor oliepalmplantages – een gebied ruim twee keer zo groot als Nederland.⁴ Internationale financiële instellingen zoals de Wereldbank financierden de aanleg van particuliere plantages en de ontwikkeling van het land van kleine boeren.⁵

Hoewel de Aziatische economische crisis van eind jaren negentig de ambities tijdelijk op een laag pitje zette, zit de oliepalm momenteel weer in de lift. Het areaal van volgroeide bomen is alleen al de afgelopen acht jaar met 118 procent toegenomen (1995 – 2003).⁶ In een land waar de productie van voldoende

2 De impact van palmoliewinning

Aankomst trucks met palmvruchtrossen bij oliemolen, Sumatra.

Foto: Milieufensie, 2003

voedsel voor eigen bevolking een steeds groter probleem dreigt te worden – Indonesië is intussen een netto-importeur van rijst – gaat het hier in toenemende mate om exportgerichte groei.⁷

Momenteel wordt de sector in Indonesië beheerst door een beperkt aantal Indonesische en buitenlandse plantagegroepen. Hoewel zij hun enorme landareaal hebben vergaard met steun van het bewind van ex-president Suharto, zou deze ontwikkeling niet mogelijk zijn geweest zonder de steun van commerciële banken. In totaal is de afgelopen tien jaar (1993 – 2003) ruim 10 miljard dollar in de Indonesische oliepalmlantages geïnvesteerd, onder andere door Nederlandse banken als ABN Amro, ING, Rabobank en Fortis.⁸

Palmolie is nu goed voor een aandeel van 21 procent op de wereldmarkt voor eetbare olie en palmpitolie voor nog eens 3 procent.⁹ Na sojaolie is palmolie de meest geconsumeerde spijsolie ter wereld. En het einde is nog niet in zicht. Plantagebedrijven willen de grootschalige olieproductie graag uitbreiden naar andere landen. Bijvoorbeeld Papoea Nieuw-Guinea, waar het patroon van vernietiging van het regenwoud ten behoeve van plantagecultuur, zoals we dat kennen uit Maleisië en Indonesië, inmiddels ook rap om zich heen begint te grijpen.

Figuur 2: Historische ontwikkeling van de productie van palmolie wereldwijd, 1970 – 2004.

Historische ontwikkeling van de productie van palmolie wereldwijd

Palmolie en ontbossing

Indonesië beslaat slechts 1,3 procent van de landmassa op aarde, maar het Indonesische regenwoud herbergt ongeveer 10 procent van alle bloeiende plantensoorten ter wereld, 17 procent van alle vogelsoorten, 12 procent van alle zoogdieren, 16 procent van alle reptielen en 16 procent van alle soorten amfibieën die we kennen.¹⁰ Papoea Nieuw-Guinea, dat slechts 0,3 procent van de landmassa op aarde beslaat,

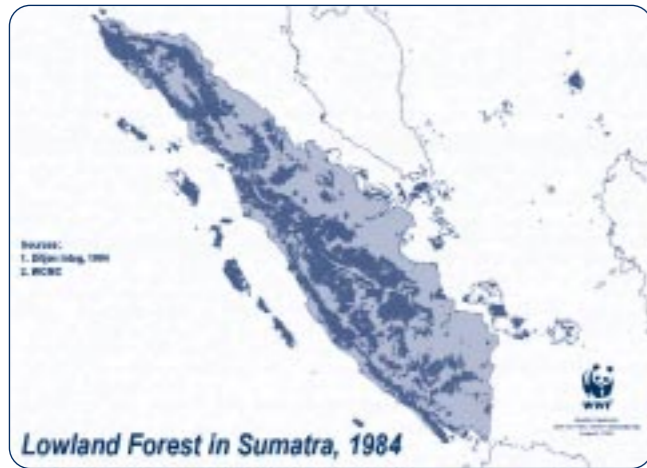
herbergt 5 procent van de biodiversiteit op aarde.

Deze bossen worden ernstig bedreigd. Volgens de Voedsel- en Landbouworganisatie van de Verenigde Naties is in de jaren negentig het bosareaal in Indonesië en Maleisië met 12 procent afgenomen. Als de huidige trend zich doorzet, zal op het Indonesische eiland Sumatra naar schatting al het regenwoud binnen vijf jaar verdwenen zijn.¹¹

Sumatraanse tijger, Sumatra.

Foto: WWF-Canon / Mike GRIFFITHS

Ontbossing in Sumatra 1984 - 1999.

In het verleden werd deze teruggang vooral geweten aan de praktijk van kappen en kaalbranden door de lokale bevolking en aan de activiteiten van houtkapbedrijven die het woud exploiteren voor hout(pulp) en papier.¹² De rol van de oliepalmlantages werd daarbij zelden genoemd.

De strijd om nieuwe wingebieden

Oliepalmlantages zijn meestal gesitueerd in gebieden waar eerder houtkap heeft plaatsgevonden¹³ of ze worden aangeplant in gebieden waar zich ook al rubber-, kokos- of cacao-plantages bevinden.¹⁴ Vertegenwoordigers van de sector voeren dan ook aan dat er derhalve erg weinig 'rechtstreekse' vernietiging van het regenwoud bij komt kijken. Maar volgens gegevens van de Maleisische en Indonesische overheid was er bij bijna de helft (48 procent) van de plantages die voor 2002 in Maleisië en Indonesië zijn aangelegd sprake van enige vorm van

Bron: Martin Hardiono, WWF International, Augustus 2001

vernietiging van het regenwoud. En deze cijfers geven mogelijk nog een geflatteerd beeld; waarnemingen in het veld wijzen erop dat de meeste plantages in Indonesië en Oost-Maleisië zijn aangeplant in bosrijke gebieden.¹⁵ Als we die vergelijking doortrekken, kan zelfs 87 procent van alle ontbossing die tussen 1985 – 2000 in Maleisië heeft plaatsgevonden op het conto van de oliepalmlantages worden geschreven.¹⁶

In Indonesië gelden strikte regels over welke bosgebieden gerooid mogen worden en welke er beschermd dienen te worden. Maar in de praktijk stellen veel bedrijven dat zij de ene vorm van bebossing 'vervangen' door een andere (oliepalmaanplant). Ze gebruiken dat als excuus om beschermd bosgebied te ontdoen van zijn kostbare hout en het land vervolgens braak te laten liggen zonder ook maar iets nieuws aan te planten.

Ontbossing in Indonesië.

Foto: Hollandse Hoogte

Bewijzen van vernietiging

Rond het nationale park Danau Sentarum in West-Kalimantan nam het areaal oliepalmlantages in amper zes jaar toe van drieduizend hectare (1994) tot 94 duizend hectare (2000). Intussen nam volgens berichten in de media het totale bosareaal af van 528 duizend tot 323 duizend hectare.¹⁷ De plaatselijke niet-gouvernementele organisatie SawitWatch ('oliepalm waakhond') heeft de oliepalmbedrijven in kaart gebracht die bijna al het bos rond het nationale park Danau Sentarum hebben gekapt. Diverse bedrijven staakten hun werkzaamheden toen alle bomen waren gerooid.

Onderzoek heeft uitgewezen dat als ongerept tropisch regenwoud wordt omgezet in oliepalmlantages, 80 tot 100 procent van alle soorten zoogdieren, reptielen en vogels wordt uitgeroeid.¹⁸ En de soorten die het wel overleven, kunnen een probleem gaan vormen voor de plantages en de mensen die er werken. Dit is bijvoorbeeld geregeld het geval met olifanten en tijgers die op een te klein leefgebied aangewezen zijn geraakt. Volgens het Indonesische WWF leiden oliepalmlantages en houtkapconcessies in de provincie Riau elk jaar wel 100 miljoen dollar verlies ten gevolge van schade toegebracht door olifanten.¹⁹

Palmolie en bosbranden

'De branden en de rook richtten een enorme schade aan. In de zwaarst getroffen gebieden werden het dierenleven, hun natuurlijke habitat en het ecosysteem onherstelbaar verwoest. Bovendien werd er ook enorme schade aangericht die voor de mensen meer rechtstreeks voelbaar was... Voor elke brandstichter die op de korte termijn enig economisch profijt had van afbranden als een snelle, smerige en goedkope manier om land bouwrijp te maken of bosproducten binnen te halen, werd door talloze anderen een hoge prijs betaald doordat zij hun inkomstenbron kwijtraakten, gewond raakten of doordat hun leefmilieu werd vernietigd.'

Emil Salim, oud-minister van Milieu van Indonesië, over de Indonesische bosbranden van 1997-1998

Bosbranden komen zelden voor in het vochtige regenwoudklimaat. Toch woedden er in 1997 en 1998 hevige branden in de wouden van Indonesië. Zeker 6 procent van het land werd getroffen. De branden veroorzaakten een zware smog die schadelijk was voor de gezondheid en grote delen van Indonesië, Maleisië, Brunei en Singapore maandenlang bedekt. De economische schade van de bosbranden was enorm, naar schatting 2,3 tot 3,2 miljard dollar. Dat is exclusief de kosten van de uitstoot van kooldioxide door de branden, nog eens 2,8 miljard dollar.²⁰

Afhankelijk van de regio en de tijd van het jaar vond 45 tot 80 procent van de grotere bosbranden in 1997 en 1998 plaats op land van plantagebedrijven. In ongeveer driekwart van de

gevallen ging het om oliepalmlantages.²¹ Het is zeer waarschijnlijk, zij het moeilijk te bewijzen, dat ze ook voor het grootste deel waren aangestoken door plantagebedrijven. Platbranden wordt vaak als de meest efficiënte manier gezien om het land bouwrijp te maken. Deze methode loopt maar al te gemakkelijk uit de hand. Hoewel de Indonesische overheid het in 1997 verbood en bedrijven sindsdien steeds vaker aansprakelijk stelt voor de uitbraak van bosbranden, blijft platbranden een wijdverbreide praktijk. In augustus 2002 toonden gegevens van het internationaal bosonderzoeksinstituut CIFOR aan dat meer dan 75 procent van de hotspots²² die in West- en Midden-Kalimantan werden geregistreerd direct te maken hadden met de oliepalmlantages, houtkap- en bosbouwconcessies. In maart 2003 was een onderzoeker van Friends of the Earth nog getuige van bosbranden die waren aangestoken op het land van een oliepalmbedrijf bij de havenstad Dumai in Riau.²³

De Indonesische autoriteiten en niet-gouvernementele organisaties boeken slechts bescheiden successen tegen de overtreders. Van de 176 plantagebedrijven die in 1997 van brandstichting werden beschuldigd, kwamen er maar vijf voor de rechter. Slechts één werd schuldig bevonden. Een bedrijf dat in 1999 schuldig werd veroordeeld voor het aansteken van bosbranden kreeg een boete opgelegd van slechts 82 dollar.²⁴

Palmolie en landrechten

'Onze aanspraken op het land worden niet erkend...Het grote aantal oliepalmlantages die ons land hebben opgeslokt en waarvoor onze wouden zijn gekapt vormt een groot probleem. Soms worden inheemse bevolkingsgroepen door het leger of de politie gedwongen hun land af te staan aan een bedrijf. Het gaat ons niet om schadevergoeding, maar in de eerste plaats om de erkenning van onze rechten. Bedrijven kunnen inheemse bevolkingsgroepen veel geld bieden, maar ze zijn nooit eerlijk over de invloed van oliepalmlantages. Die vernietigen niet alleen ons land, maar ook onze cultuur.'

AMA Kalbar, Alliantie van inheemse volken, West-Kalimantan, gepubliceerd door Down to Earth²⁵

Veel van het bosland dat plaatsmaakte voor oliepalmlantages was eerder al gedeeltelijk gekapt en werd daardoor door sommigen gezien als gedegeneerd, nutteloos gebied. Maar daarmee wordt de ecologische, socio-economische en culturele betekenis van deze 'gemeenschapsgronden' voor de inheemse bevolking ernstig onderschat.

Men gaat ervan uit dat van de 216 miljoen mensen die de Indonesische bevolking telt, 100 miljoen voor hun levensonderhoud rechtstreeks afhankelijk zijn van het bos en bosproducten.²⁶ 40 miljoen daarvan (dat komt overeen met tweeënhalf keer de bevolking van Nederland) behoren tot de inheemse bevolkingsgroepen, die maar zelden formele rechten kunnen laten gelden op het bosgebied, maar die het bos beheren volgens eeuwenoude gebruiken. De Indonesische wet erkent deze traditionele landrechten (adat genoemd) niet, en wijst dit land

Rivierdorp, Teso Nilo, Sumatra.

toe aan bedrijven voor houtkap, vaak gevolgd door omzetting in oliepalmlantages.²⁷

De laatste vijftig jaar, vooral tijdens het regime van president Suharto (waaraan in 1998 een einde kwam), zijn steeds meer gemeenschapsbosgronden en (bos)land dat volgens het traditionele recht werd bewerkt toegekend aan bedrijven. Die zetten het land om in oliepalmlantages en claimden vervolgens dat de oliepalm welvaart brengt in achtergebleven plattelandsgemeenschappen en dus gezien moet worden als een positieve ontwikkeling.²⁸

Inheemse en andere rurale groepen die leven in het woud bezien de onteigening van hun land met andere ogen. Het toewijzen van grote stukken gemeenschapsland aan de plantage-

Protest tegen Golden Hope, Maleisië.

bedrijven vormt een voortdurende bron van conflicten. Onder Suharto drukte het leger elke poging van lokale gemeenschappen om het land terug te krijgen de kop in. Dat maakte de plantagebranche tot de meest conflictgevoelige agrarische sector in Indonesië. Volgens de gegevens verzameld door het Consortium voor Landbouwhervorming (een koepel van lokale bewonersorganisaties) vormden sociale conflicten gerelateerd aan de plantages een derde van alle bos- en grondconflicten in heel Indonesië.²⁹

Sinds de politieke liberalisering na het vertrek van Suharto is het protest vanuit lokale gemeenschappen alleen maar toegenomen. Maar hun stem wordt zelden gehoord. Hun aanspraken op het land vallen vrijwel in het niet bij de enorme gebieden die worden opgeslokt door de oliepalmbedrijven. Zo is er een gemeenschap die al zeventien jaar strijd heeft geleverd voor de teruggave van 130 hectare land dat illegaal geruimd is.³⁰

'De bedrijven huren het land voor een schijntje en huren lokale mensen in tegen lage lonen. Zij hebben jarenlang alle opbrengsten in eigen zak gestoken, terwijl de bevolking met lege handen stond'

Lid van Team 13, een groep opgericht door de lokale overheid om te bemiddelen in een grondgeschil tussen dorpen en een palmoliebedrijf in Noord-Lampung op Sumatra.

De gemoederen lopen vaak hoog op en soms gaan gemeenschappen over tot extreme maatregelen. Het is wel voorgevallen dat gedupeerde groepen mensen administratiekantoren, grote machines, verwerkingsinstallaties en hele plantages in de as hebben gelegd. Bedrijven probeerden daarop met grof geweld 'hun' land te beschermen, waarbij er ook sprake was van schietincidenten en gevallen van marteling. De inzet van het leger, corrupte autoriteiten en geschillen tussen verschil-

lende overheidsinstellingen maken de situatie verwarrend en ingewikkeld. Lokale gemeenschappen hebben erg weinig macht in vergelijking met de bedrijven.

In gebieden waar geen (oliepalm)plantages zijn, heeft de plattelandsbevolking veelal zelf zeggenschap over de levering en productie van goederen. De kleinschalige landbouw vindt plaats volgens een rotatiesysteem en de jacht en visserij is min of meer in evenwicht met de natuur. De opbrengsten van producten als rotan, rubber, fruit, wild en vis komen rechtstreeks ten goede aan de gemeenschap in plaats van handelaren en 'investeerders'. Palmolie vervangt deze gevarieerde economie door op export gerichte monoculturen. Zelfstandige boeren op kleinschalige boerenbedrijven worden 'arbeiders' op grootschalige plantages, met minder zeggenschap over hun leven en een inkomen dat afhankelijk is van prijsschommelingen op de internationale markt.

Dit systeem kan voordelen opleveren voor lokale gemeenschappen - bijvoorbeeld in de vorm van een maandelijks inkomen. Maar de onderliggende problemen waarmee de handel op productieniveau gepaard gaat, evenals het verlies aan zeggenschap op gemeenschapsniveau, de schade aan het milieu en de conflicten die dat oproept, duiden erop dat dit ontwikkelingsmodel op de lange termijn onhoudbaar is.

De productie van andere goederen voor de internationale markt, zoals soja (zie pagina 27), gaat gepaard met vergelijkbare problemen. Men moet serieuze vraagtekens zetten bij het beleid van internationale instellingen, nationale overheden en bedrijven die de productie van grondstoffen als palmolie propageren als een oplossing voor de problemen van rurale gemeenschappen.

Goed voor rurale gemeenschappen? De Dayaks en de oliepalm

In het heuvelachtige hoogland van West-Kalimantan, een van Indonesië's grootste provincies (bevolking 4 miljoen), ligt het afgelegen district Manis Mata. Dit is het leefgebied van de Dayaks, die zich bedienen van uitermate productieve 'agrobosbouw-technieken' op hun traditionele landbouwgronden. Aan het begin van de jaren 1990 hadden houtkapbedrijven het woud al ontdaan van de grote, commercieel interessante bomen. Dat bracht grote schade toe aan de broodwinning van de lokale bevolking - maar dat was nog niets vergeleken bij die noodlottige dag in 1993 toen het voormalige houtkapbedrijf PT Harapan Sawit Lestari ('Vooruitzicht van Duurzame Palmolie') zijn entree maakte. De traditionele landrechten van de dorpen werden noch door de Indonesische regering, noch door de aannemers van het bedrijf erkend. Zij gingen hun rubber- en fruitbomen met kettingzagen te lijf en haalden zelfs hun begraafplaatsen met bulldozers overhoop. De dorpen die het waagden te protesteren, werden ontboden op het plaatselijke politiebureau waar de situatie hen nog eens haarfijn werd uitgelegd.

Dat was meer dan tien jaar geleden, maar de bevolking van de dorpen in het gebied - Beriam, Keladi, Kampung Terusan - voeren nog altijd actie voor hun aanspraken op hun land. Velen van hen hebben ingetekend op regelingen voor kleine boeren. Die geeft hen het recht om een klein stukje grond van een oliepalmbedrijf uit te baten in ruil voor het afstaan van hun eigen land. Maar ze wachten nog altijd op de twee hectare per gezin die hen werd beloofd. In de tussentijd heeft de investeringsmaatschappij CDC³¹, die eigendom is van de Britse overheid, een belang verworven in het bedrijf. CDC blijft de regeling steunen omdat 'het een positieve benutting is van het land in een gebied dat eerder werd aangetast door de exploitatie van het aanwezige woud'.

Bestrijdingsmiddelen

De productie van palmolie zorgt voor veel vervuiling. Dorpelingen in de omgeving van plantages beschrijven hoe de lokale visstand achteruit gaat en het (drink)water vervuild raakt als er plantages worden aangelegd. Anderen leggen een verband tussen de vervuiling en de sterke toename van het aantal geboortefwijkingen en problemen rond vruchtbaarheid en geboortes. Milieudeskundigen vrezen dat de toenemende vervuiling ook de koraalriffen zal aantasten, die nu nog tamelijk ongeschonden zijn in de Indonesische archipel.

Een van de belangrijkste bronnen van vervuiling door de plantages is het ondeskundige en overmatige gebruik van landbouwbestrijdingsmiddelen. Naar schatting worden alleen al zo'n vijftig pesticiden regelmatig gebruikt op plantages. Dit valt echter lastig te controleren omdat het gebruik vaak niet wordt bijgehouden of gedocumenteerd, evenmin als dat van meststoffen en onkruidverdelgers.

Wel staat vast dat paraquat – de meest giftige onkruidverdelger die de laatste zestig jaar op de markt is gebracht³² en waarop in dertien landen een verbod geldt – nog altijd veel wordt toegepast in Zuidoost-Azië. Paraquat kan dodelijk zijn als het wordt ingeslikt of ingeademd of als het door de huid wordt geabsorbeerd. Het middel vormt een ernstig gezondheidsrisico op de plantages. Plantagearbeiders worden er regelmatig aan blootgesteld, niet alleen bij het hanteren, mengen en sproeien, maar ook bij het werken in recent bespoten velden. Paraquat is moeilijk afbreekbaar en hoopt zich bij herhaalde toepassing op in de bodem.

Uit onderzoek blijkt dat vooral vrouwen kwetsbaar zijn voor de

risico's van bestrijdingsmiddelen. Vrouwen vormen de belangrijkste arbeidskrachten op de oliepalmlantages; het aanmaken, mengen en sproeien met onkruidverdelgers behoort tot hun bijna dagelijkse taken. In Maleisië, wordt op een gemiddelde plantage 262 dagen per jaar gesproeid. In het land werken ongeveer dertigduizend vrouwen als sproeiers. Velen van hen vertonen verschijnselen van acute paraquatvergiftiging, met symptomen als bloedneuzen, oogontstekingen, contactallergieën, huidirritatie, zweren, aantasting van de nagels en maagzweren. Lokale niet-gouvernementele organisaties houden de vinger aan de pols en tonen zich ernstig bezorgd.³³

Maar het sproeien gaat gewoon door. Weliswaar gaf Maleisië in 2002 te kennen de productie van paraquat te willen verbieden met een overgangsperiode van twee jaar. Maar tegen dit verbod is intussen krachtig protest aangetekend door de bestrijdingsmiddelenindustrie.

Palmolieresidu

Afvalproducten zijn een andere bron van vervuiling. De ergste bron van verontreiniging is het afvalwater dat vrijkomt bij de verwerking van de oliepalmvruchten – hetgeen in honderden fabrieken overal in Zuidoost-Azië plaatsvindt. Dit zogenaamde palmolieresidu (*Palm Oil Mill Effluent, POME*) bestaat uit een mengsel van water, verpulverde bolsters en enig restvet. Het is berucht om de vervuiling die het veroorzaakt in rivieren. Tot een behoorlijke afstand stroomafwaarts doodt het bijna alle leven in het water.

Er zijn fabrieken waar men zich verantwoordelijk opstelt en het POME-afval opslaat in bassins in de hoop het te kunnen ontgiften en vervolgens voor bemesting te gebruiken. Deze bassins

overstromen echter regelmatig tijdens zware regenval of in periodes dat de productie hoog ligt. En veel bedrijven is zelfs deze halfslachtige poging tot het beperken van de vervuiling te veel: zij lozen hun afval liever rechtstreeks op de rivieren.³⁴

In juni 2001 dumpte de palmoliemolen van PT Asianagro Lestari bij het dorpje Merlung vloeibaar restafval in de rivier de Benanank. De dorpingen zijn voor schoon water van deze rivier afhankelijk. De rivier werd vervuild met afvalstoffen van de fabriek. Daardoor is binnen de lokale gemeenschap niet alleen onrust ontstaan over het gevaar voor de volksgezondheid; de mensen melden ook dat de visstand in de rivier dusdanig dramatisch is afgenomen dat ze nauwelijks nog iets vangen.³⁵

Foto: Sawit Watch

Vrouw en kind met kunstmest op oliepalmlantage.

3 Nederlandse betrokkenheid: bedrijven en producten

Oliemolen, Sumatra.

Foto: Milieudefensie, 2003

Vers gesterse ruwe palmolie.

Foto: Milieudefensie, 2003

Foto: Liesbeth Sluiter

Palmolie wordt verwerkt in voedingsmiddelen.

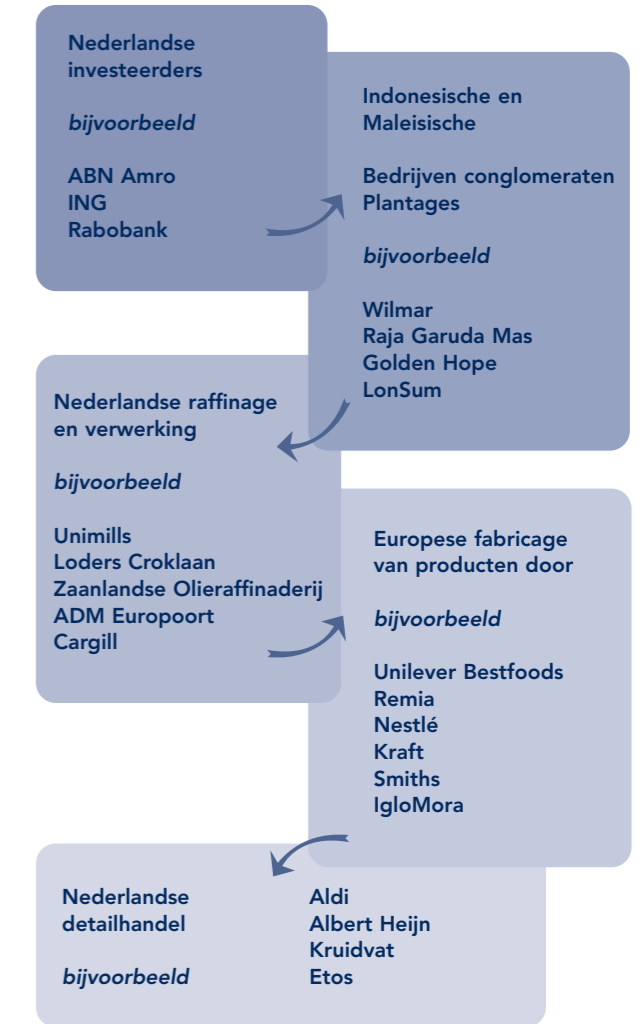
Foto: Liesbeth Sluiter

De Indonesische palmolie export neemt jaarlijks met tientallen procenten toe. In de periode 1995 – 2002 steeg de export maar liefst met 244 procent. Een kwart van deze export gaat naar de Europese Unie, die daarmee na India de grootste afnemer is.³⁶

Binnen de Europese Unie neemt Nederland 39 procent van de Europese import van palmolie uit Indonesië voor haar rekening. De Nederlandse import van palmolie uit Indonesië is met 115 procent toegenomen sinds 1995. De import van palmolie uit Maleisië nam in dezelfde periode zelfs toe met 526 procent! Een deel van de in Nederland geïmporteerde palmolie wordt weer verder geëxporteerd binnen Europa.³⁷

De productketen van oliepalmp producten (zie figuur 3) is lang en ingewikkeld. Daarbij zijn betrokken de eigenaars van plantages, handelaars, raffinaderijen, verwerkers, en winkels die de eindproducten verkopen. Uiteindelijk wordt een groot deel van de honderden plantages in Indonesië gecontroleerd door enkele grote spelers in Indonesisch of buitenlands eigendom.

In productielanden worden de vruchten van de oliepalm uitgeperst in zogenoemde oliemolens. De pitten worden apart uitgeperst, waardoor palmpitolie en palmpitmeel ontstaat. Vervolgens worden de ruwe palmolie en ruwe palmpitolie verder geraffineerd. Dit kan zowel in het productieland als elders gebeuren. In Nederland worden palmolie en palmpitolie geraffineerd door bedrijven als ADM Europoort, Cargill, Loders Croklaan, de Zaanlandse Olieraffinaderij, en Unimills. Vervolgens worden de geraffineerde palmolie en palmpitolie verder verwerkt in voedingsmiddelen, wasmiddelen en cosmetica. Een voorbeeld van zo'n keten: het Maleisische palmoliebedrijf Golden Hope exploiteert oliepalmpplantages in Maleisië en Indonesië. Tevens is zij eigenaar van raffinaderij Unimills in

Figuur 3: Voorbeeld van handelsrelaties in de palmolie keten.

Zwijndrecht. Bekend is dat margarinefabrikant Van Dijk Food Products, palmolie inkoop van Golden Hope. Van Dijk brengt onder andere de merken Gouda's Glorie, Wajang en Leeuwezegel op de markt.

Palmolie op het etiket

Vaak is palmolie in samengestelde producten als onzichtbaar ingrediënt aanwezig. Op bijvoorbeeld margarines staat vaak vermeld deze bestaan uit een percentage 'plantaardige vetten en -oliën'. Je weet dan niet of er ook palmolie in zit, en zo ja, hoeveel. Maar de kans is groot, aangezien palmolie onmiskenbaar een belangrijk ingrediënt vormt van veel margarines – en van honderden andere voedingsmiddelen

Hetzelfde geldt bijvoorbeeld voor cosmetica waarop staat dat er 'palmitaat' in zit, dit kan van de oliepalm afkomstig zijn maar ook van andere plantaardige bronnen. Ook bedrijven die de palmitaat verwerken weten niet altijd waar deze van afkomstig is.

Producten in Nederland die vaak palm(pit)olie ingrediënten bevatten: margarine, soepen, ijs, chocolade, snacks, chips, shampoo, wasmiddelen.

Belangrijke fabrikanten van dergelijke producten zijn onder meer: Unilever (voedingsproducten, wasmiddelen), Iglo Mora (snacks, ijs), Van Dijk (margarine), Mars en Nestlé (chocolade), McCain, Aviko en Farm Frites (voorgebakken frites), Smiths en Croky (Chips), Sara Lee (voedingsmiddelen en verzorgingsproducten) Procter & Gamble (huishoudmiddelen en verzorgingsproducten).

Werk in oliemolen, Sumatra.

Foto: Milieudefensie, 2003

4 Oplossingen en schijnoplossingen

'Ons werk met de palmoliegemeenschappen in Indonesië bewijst vooral één ding: dat de rechten van het volk moeten worden gerespecteerd. Als dat niet gebeurt, kan er nooit sprake zijn van 'duurzame' palmolie, dan zou er helemaal geen palmolie moeten zijn. Elke dag opnieuw zien we hoe mensen hun land wordt ontstolen, hoe arbeiders het slachtoffer worden en hun land wordt vervuild en verwoest. Elke dag opnieuw voeren we de strijd om de mensen een stem te geven tegen de bedrijven en de regering.'

Rudy Lumuru, SawitWatch

Landrechten en dialoog

Steeds meer mensen en organisaties in Indonesië en Maleisië zetten zich in om een einde te maken aan de enorme problemen van de palmolieproductie. Daaronder zijn veel organisaties van inheemse bevolkingsgroepen (zoals de Indonesische organisatie AMAN) en niet-gouvernementele organisaties, zoals SawitWatch ('Palmolie waakhond') en Walhi – Friends of the Earth Indonesia – de grootste milieuorganisatie van Indonesië. Deze organisaties willen dat lokale gemeenschappen het officiële eigendomsrecht van hun land krijgen toegekend; alleen zo kunnen zij ook daadwerkelijk zeggenschap krijgen over hun toekomst.

Maar landrechten alleen zijn niet voldoende. In Papoea Nieuw Guinea is vrijwel al het land in het bezit van lokale gemeenschappen. Toch zijn conflicten met de oliepalmbedrijven daar schering en inslag. Vaak omdat de bevolking van tevoren geen idee heeft wat haar te wachten staat wanneer oliepalmen de traditionele producten verdringen. Dat besef komt meestal te laat, als de gemeenschappen al volledig afhankelijk zijn geworden van de grillen van de oliepalmmarkt.³⁸

Rudy Lumuru, SawitWatch.

Foto: Milieudefensie, 2003

Daarom moet het veiligstellen van aanspraken op de grond gepaard gaan met daadwerkelijke betrokkenheid en een open dialoog van de kant van de bedrijven. Er moet afdoende en openhartig met de betrokken gemeenschappen worden overlegd over de invloed van plantages op hun land en leefstijl voordat er besluiten worden genomen. Lokale activisten roepen dit al jaren, maar vooralsnog is daarvoor weinig animo bij de bedrijven.

Loze woorden van bedrijven

Niettemin doen bedrijven maar wat graag voorkomen alsof zij milieubewust en sociaal opereren. In een onderzoek van het Britse ISIS Asset Management, een vermogensbeheerder voor verantwoord beleggen, geeft meer dan tweederde (67 procent) van de ondervraagde bedrijven aan van mening te zijn dat men goed slaagt in effectieve 'risicobeheersing' als het gaat om de ecologische en sociale problemen rond de goederen die zij leveren.³⁹

Dat zijn mooie maar vooral loze woorden. Volgens het ISIS-onderzoek weet men namelijk in nog niet eens één op vijf van

de gevallen (17 procent) waar de palmolie die men gebruikt precies vandaan komt.⁴⁰ Ook uit eigen onderzoek van Milieudefensie blijkt dat bedrijven vaak geen idee hebben waar door hen gebruikte oliepalmp producten precies vandaan komen. Ze weten dus niet of ze (in)direct betrokken zijn bij ontbossing, vervuiling of conflicten over landrechten.

Verschiede bedrijven willen de herkomstinformatie niet bekend maken omdat het om gevoelige bedrijfsgegevens zou gaan. En sommige bedrijven wilden de vragen die Milieudefensie hen over palmolie stelde, zelfs helemaal niet beantwoorden. Zo liet het Kruidvat via een 'medewerker service center' per e-mail weten: 'Helaas kunnen wij u geen gegevens verstrekken. Hopende u zo voldoende te hebben geïnformeerd'. Een medewerker voedselveiligheid van het bedrijf Sara Lee, antwoordde op de vraag of zij een overzicht bezitten over de manier waarop hun palmolie geproduceerd wordt: 'Nee, wij hoeven niet voorop te lopen.'

Van Dijk, een margarinefabrikant die naast huismerken voor supermarkten ook margarines als Gouda's Glorie, Wajang, Leeuwezegel en Diamant (frituurvet) op de markt brengt, beschouwt het de verantwoordelijkheid van haar leveranciers om na te gaan waar de palmolie vandaan komt en onder welke omstandigheden deze wordt gewonnen.

Unilever, een Nederlands-Brits concern en naar eigen zeggen 's werelds grootste afnemer van palmolie, ziet in dat er een (imago)probleem dreigt door de problemen in de palmolie-industrie. Unilever, andere multinationals en het WWF hebben samen de Rondetafel over Duurzame Palmolie opgericht (zie kader).

Rondetafel over Duurzame palmolie

Behoort duurzaam geproduceerde palmolie tot de mogelijkheden? Wereldwijd zijn de plantages die milieubewust te werk gaan en maatschappelijk verantwoord produceren vooralsnog op de vingers van één hand te tellen.⁴¹ In augustus 2003 vond in Kuala Lumpur in Maleisië echter een eerste bijeenkomst plaats van de 'Rondetafel over Duurzame Palmolie' op initiatief van het WWF en onder andere Unilever en het olieraffinagebedrijf Aarhus United. De bijkomst werd bijgewoond door meer dan tweehonderd vertegenwoordigers uit de palmoliebranche en had tot doel de productie en toepassing van duurzame palmolie te promoten.⁴² Deelnemers aan het initiatief tekenen een 'intentieverklaring' waarin zij de problemen erkennen en zich committeren om daar in de toekomst iets aan te doen.

Een positieve ontwikkeling. Helaas hebben nog weinig Nederlandse betrokkenen zich bij de Rondetafel aangesloten. Het initiatief staat nog in de kinderschoenen. Er moet nog veel werk worden verzet om de vele verschillende *stakeholders* bij het proces te betrekken. De grote vraag is hoe succesvol dit initiatief zal blijken. Wacht de Rondetafel hetzelfde lot als de FSC? Wordt het zo dat niet-gouvernementele organisaties en een paar bedrijven er jarenlang keihard aan gaan trekken om uiteindelijk een verandering te bewerkstelligen in een klein gedeelte van de markt? Dat zou op zich geweldig zijn – maar het is niet genoeg. Daarom pleit Milieudefensie voor een duidelijke rol van de overheid om ervoor te zorgen dat de héle palmoliesector duurzaam wordt.

Overstappen op sojaolie?

Wanneer bedrijven worden aangesproken op de negatieve effecten van hun activiteiten voor mens en milieu, wordt vaak de gemakkelijkste weg gekozen naar een betere reputatie: een ander product of grondstof gebruiken met dezelfde eigenschappen. Voor veel toepassingen van palmolie kan ook sojaolie worden gebruikt. Sojaolie wordt uit sojabonen gewonnen en is voornamelijk afkomstig van grootschalige, kapitaalintensieve teelt in Latijns Amerika en de VS. Sojaolie is de meest geconsumeerde eetbare olie ter wereld. Net als palmolie wordt het voor een keur aan producten gebruikt. Oorspronkelijk werd de plant verbouwd in de gematigde en subtropische gebieden over de hele wereld. Nu rukt ook de soja-industrie op in tropische gebieden.

Het verhaal van de soja vertoont dan ook vele gelijkenissen met dat van palmolie. Sojaproductie is een aanjager van ontbossing en bosbranden, fragmentatie van leefgebieden voor flora en fauna, vervuiling en vernietiging van sociale structuren; kleine boeren verliezen de concurrentie met de grote *agribusiness* ondernemingen. Met ander woorden: overstappen op sojaolie is een schijnoplossing.

Duurzaam partnerschap?

De Nederlandse overheid heeft beleid vastgesteld voor het tegengaan van de kap van tropisch regenwoud. Zo wordt in het Beleidsprogramma Biodiversiteit Internationaal (BBI), erkend dat import van producten een 'ecologische voetafdruk' heeft in productielanden. Ook stelt het BBI dat deze voetafdruk zo klein mogelijk moet worden gehouden. Het noemt daartoe vervolgens een aantal beleidsvoornemens, zoals: stimuleren van de

import van duurzaam geproduceerde goederen; stopzetten van subsidies die mogelijk negatieve effecten op de biodiversiteit hebben; proefprojecten om verschillende productketens duurzamer te maken; en steun voor initiatieven uit het bedrijfsleven die handel in duurzaam verbouwde producten stimuleren.⁴³

Om te beoordelen of en hoe de Nederlandse overheid nu handen en voeten geeft aan deze voornemens vormt de oliepalmproblematiek een goede testcase. Nederland behoort immers tot 's werelds grootste investeerders en verwerkers van palmolie. Na de VN-duurzaamheidstop in Johannesburg (WSSD) heeft de regering verschillende Public-Private-Partnerships ingesteld, waarvan er één over palmolie gaat. Op de duurzaamheidstop werden zulke partnerschappen gezien als een mogelijke manier om duurzame ontwikkeling en armoedebestrijding dichterbij te brengen. Overheden, bedrijfsleven en maatschappelijke groepen kunnen samen in een partnerschap iets bereiken op dat gebied, zo is het idee.

Milieudefensie was daarom onaangenaam verrast te ontdekken dat de 'duurzaamheid' van het partnerschap over palmolie weinig of niets te maken heeft met milieuzorg en sociale aspecten. In de officiële teksten die de Nederlandse regering heeft ondertekend, gaat het voornamelijk over 'markttoegang' en 'vergroting van de afzetmogelijkheden'. Niets over de desastreuze gevolgen voor mens en milieu die deze marktvergroting ongetwijfeld zal hebben! Milieudefensie heeft daarom in een vroeg stadium, samen met andere organisaties uit Nederland en Zuidoost-Azië, bezwaar gemaakt tegen de benadering van dit partnerschap.

5 Boycot, keurmerk, etikettering: heeft het zin?

Toen Frankrijk in 1995 atoomproeven hield op het atol Mururoa, spoelde de wereld massaal Franse wijnen door de gootsteen en bleven Franse kazen in de schappen liggen. Zo'n consumenten-boycot zou helaas geen zin hebben voor palmolieproducten. De complexiteit van het probleem en de veelheid van producten waarvoor palmolie wordt gebruikt, maken het zelfs voor de meest gemotiveerde groene consument vrijwel onmogelijk uit te maken in welk product palmolie als verborgen ingrediënt is verwerkt. Belangrijker is echter dat een succesvolle boycot de toch al zo kwetsbare gemeenschappen in Indonesië nog extra zou schaden.

Een algemene boycot van palmolie brengt bovendien het risico met zich mee dat producenten zich genoodzaakt voelen om over te schakelen op andere, even schadelijke plantaardige oliën, zoals bijvoorbeeld sojaolie.

Keurmerk en etikettering

Biedt een palmoliekeurmerk of etikettering van producten met oliepalmingrediënten dan een oplossing voor de ontbossing-tragedie? Ook hierop is het antwoord negatief. Daarmee schuiven we de oplossing immers af op de consument.

Natuurlijk, steeds meer mensen wegen sociale en ecologische argumenten bewust mee in hun koopgedrag, of het nu gaat om voeding, hout, stroom of beleggingen. Dat heeft beslist zoden aan de dijk gezet. Sociale en ecologische kwesties zijn voor menig bedrijf factoren van belang. Niet voor niets beschikken

de meeste grote bedrijven inmiddels over codes voor maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO).

Maar alle keurmerken en etiketvermeldingen ten spijt is duidelijk niet bereikt waar het allemaal om begon: het daadwerkelijk terugdringen van de nadelige effecten op mens en milieu. Verantwoord winkelen als zodanig heeft – behalve bij enkele grote merken – slechts marginaal succes geboekt. Hout is daar een goed voorbeeld van. De Forest Stewardship Council (FSC) ontwikkelde een betrouwbaar, onafhankelijk keurmerk voor duurzaam geproduceerd hout. Maar tien jaar nadat het werd ingesteld, beschikt slechts 5 tot 6 procent van het wereldwijde bosbouwareaal over het FSC-keurmerk. En een kleine minderheid van de consumenten koopt enkel FSC-hout of –papier. De FSC is tegen een muur opgelopen van onwillige handelaars en – wat nog erger is – concurrerende keurmerken die lang zo duurzaam niet zijn.

Milieudefensie blijft uiteraard de (schaarse) betrouwbare keurmerken zoals FSC, EKO of Fairtrade steunen. Maar palmolie toont goed de beperkingen aan van een keurmerk of van etikettering. Men kan van producenten redelijkerwijs niet verwachten dat zij een palmoliekeurmerk loslaten op de vele duizenden producten waarin oliepalmingrediënten – dikwijls in combinatie met andere oliën en toevoegingen – zijn verwerkt. En zelfs al gebeurde dat wel, dan zou het winkelend publiek door de bomen het bos niet meer zien.

Conclusie

De ervaring leert dat puur op basis van vrijwilligheid de hoognodige veranderingen niet of niet bijtijds zullen plaatsvinden. Sommige bedrijven zullen weliswaar nagaan waar en hoe hun palmolie wordt geproduceerd of deelnemen aan de Rondetafel over Duurzame Palmolie. Maar hun lovenswaardige pogingen om tot verbeteringen te komen zullen vrijwel zeker worden ondermijnd door minder verantwoordelijke collega's – althans, zolang die niets van de overheid te vrezen hebben.

Daarom is het van het grootste belang dat de overheid ervoor gaat zorgen dat over de hele breedte van de palmoliebranche verduurzaming van de productketen plaatsvindt. Dat kan met duidelijke wetgeving op het gebied van maatschappelijk verantwoord ondernemen. Zo'n gekke gedachte is dat niet. Want op het gebied van volksgezondheid en (voedsel)veiligheid stelt de overheid ook al sinds jaar en dag de spelregels op. Dus overheid: aan de slag!

Oliepalmkwekerij bij plantage op Kalimantan, Indonesië.

Foto: Milieudefensie, 2003

6 Wat wil Milieudefensie?

Samen met andere niet-gouvernementele organisaties waaronder de Indonesische organisaties Walhi (Friends of the Earth Indonesië) en Sawit Watch ('palmolie waakhond') en Friends of the Earth England, Wales and Northern Ireland, is Milieudefensie tot de volgende aanbevelingen gekomen over wat er moet gebeuren in de palmoliesector om de negatieve gevolgen voor mens en milieu tot een minimum te beperken.

Oliepalmplantage, Riau, Sumatra.

Milieudefensie vindt dat palmolie aan een aantal minimum criteria moet gaan voldoen:

- Geen boskap meer voor plantages.
- Geen gebruik van vuur om land bouwrijp te maken voor plantages.
- Conflicten met lokale gemeenschappen moeten eerst worden opgelost, op een manier die de rechten van deze gemeenschappen respecteert, alvorens gesproken kan worden van enige uitbreiding van het oliepalmareaal.
- Bedrijven die handelen of investeren in palmolie, of palmolie verwerken, moeten nationale en internationale regels, waaronder de VN normen, voor mensenrechten en arbeidsomstandigheden respecteren.
- Bedrijven in de palmolie-industrie moeten de negatieve gevolgen voor het milieu zoveel mogelijk beperken door goed management. Dit bestaat uit, maar is niet beperkt tot: naleven van overheidsregels zoals bijvoorbeeld met betrekking tot het lozen van afvalwater; gebruik maken van zogenoemde geïntegreerde bestrijding van ongedierte en onkruid; significante vermindering in het gebruik van pesticiden; openheid over de soorten en hoeveelheden pesticiden die op de plantages worden gebruikt; hergebruik voor bemesting van vloeibaar afval uit oliemolens.
- Bedrijven moeten aanspreekbaar zijn op klachten van betrokken gemeenschappen, boeren, arbeiders en andere belanghebbenden, en een klachtenmechanisme opstellen zodat problemen van deze groepen kunnen worden opgelost.

Foto: Milieudefensie, 2003

Milieudefensie roept Nederlandse en Europese overheden op:

- Te erkennen dat sociale en milieuproblemen die veroorzaakt worden door bedrijven niet kunnen worden opgelost door vrijwillige, niet-bindende initiatieven van dezelfde bedrijven.
- Een wettelijk kader te scheppen waarin de volgende zaken geregeld worden: maatregelen om de productieketen voor palmolie te verduurzamen; invoering van bovengenoemde minimumcriteria voor palmolie; verplichte jaarlijkse rapportage van bedrijven over de gevolgen van hun activiteiten, producten en (inkoop)beleid voor het milieu in Nederland en in het buitenland; het recht op informatie van belanghebbenden over product en productie omstandigheden op het gebied van mens en milieu; nieuwe juridische verplichtingen voor directeuren van bedrijven om stappen te nemen om de negatieve sociale- en milieueffecten van hun onderneming te verminderen.
- Acties van overheden van productielanden te ondersteunen die ervoor moeten zorgen dat Europese bedrijven zich in deze landen aan de wet houden, en ervoor te zorgen dat diegenen die dat niet doen, worden vervolgd.
- Te onderzoeken wat de sociale en milieueffecten zijn van het internationale handelsmodel, en het ontwikkelingsmodel dat is gebaseerd op de handel in grondstoffen ter discussie te stellen.

Van bedrijven en industrie in Nederland verlangt Milieudefensie dat zij:

- Altijd nagaan waar hun oliepalmingrediënten vandaan komen (tot aan de bron).
- Onmiddellijk stappen ondernemen om binnen een vastgesteld tijdpad slechts oliepalmproducten te gebruiken die voldoen aan de hierboven genoemde minimum criteria.
- Daarbij nauw samenwerken met andere belanghebbenden in de productketen, zoals inheemse bevolkingsgroepen, boeren, pachters en milieuorganisaties
- Actief worden in initiatieven binnen de sector die verduurzaming van de productie dichterbij brengen – bijvoorbeeld de Rondetafel over palmolie

Aan consumenten in Nederland vraagt Milieudefensie het volgende:

- Vraag na bij de bedrijven waarvan u producten koopt, welk beleid zij hebben ten aanzien van oliepalmproducten, en hoe zij ervoor gaan zorgen dat zij aan hierboven genoemde criteria gaan voldoen
- Laat uw verontrusting blijken door overheden en bedrijven aan te schrijven. Voorbeeldbrieven zijn te vinden op www.milieudefensie.nl/globalisering.

Noten en bronnen

- 1 De Voedsel en Landbouw Organisatie van de Verenigde Naties (FAO) heeft het over 'slechts' 1,3 miljoen hectare per jaar. Opgaven over de hoeveelheid bos die jaarlijks verdwijnt, lopen nogal uiteen. Dit hangt niet in de laatste plaats samen met de verschillende definities die er voor 'bos' gebruikt worden. In die definities worden vaak verschillende voorwaarden opgenomen over bijvoorbeeld oppervlakte, dichtheid van de begroeiing, gebruik van het land en of plantages wel of niet worden meegeteld. Zo zijn er definities van de Voedsel en Landbouw organisatie van de VN (FAO), van het Milieu Programma van de VN (UNEP), van de Europese Unie (TREES Project), die alle andere voorwaarden hanteren over wanneer je van een 'bos' spreekt.
Meer informatie: http://www.cifor.org/docs/_ref/findoutabout/deforestation/index.htm – April 2004
- 2 idem.
- 3 Primair bos: goeddeels onberoerd gebleven door menselijke activiteit; secundair bos heeft op natuurlijke wijze kunnen teruggroeien na een ernstige verstoring (zoals bijv. houtkap of grote bosbranden).
- 4 CPO industry still open for new investment, Indonesian Commercial Newsletter, Jakarta., 11 maart 2003.
- 5 Bij regelingen voor startende en kleine boeren geeft een bedrijf een plantagekavel van 2 tot 5 hectare in beheer aan een familie, die de opbrengst weer aan het bedrijf levert ter verwerking. In ruil geeft zo'n familie haar eigen land op. Men beweert dat deze regelingen voor kleine boeren in het leven zijn geroepen om de armoede onder boerengezinnen te bestrijden. Echter, uit verschillende studies blijkt dat ook zulke voor veel kleine boeren geen duurzame voorziening in hun levensonderhoud opleveren. Traditionele bosbeheermethoden leveren veel meer op in verhouding tot de hoeveelheid werk die men erin moet steken. Bovendien raken families door deze regelingen vaak diep in de schulden. En ze leiden regelmatig tot grote geschillen tussen lokale gemeenschappen en bedrijven over de rechten op het land. Lokale niet-gouvernementele organisaties stellen dat deze regelingen enkel en alleen in het leven zijn geroepen zodat bedrijven zich land en goedkope kredieten kunnen toe-eigenen, uit naam van lokale gemeenschappen. Zie voor meer informatie hoofdstuk H, 'Settlers and smallholder issues' van 'Greasy Palms – The social and ecological impacts of large scale oilpalm plantation development'
- 6 *Oil World Annual 2000*, ISTA Mielke, Hamburg, mei 2000; *Oil World Annual 2003*, ISTA Mielke, Hamburg, mei 2003.
- 7 In 1995 produceerde Indonesië 4.222.000 ton ruwe palmolie, waarvan 1.885.000 ton (44 procent) bestemd was voor de export. In 2002 bedroegen deze cijfers 9.020.000 respectievelijk 6.380.000 ton (71 procent). De export groeide in zeven jaar dus met maar liefst 244 procent. Zie voor meer informatie paragraaf 2.1.4 van 'Greasy Palms – European buyers of Indonesian palm oil'.
- 8 *Financing of the Indonesian oil palm sector* – onderzoek in opdracht van WWF Asia & Pacific Forest Program en WWF Indonesia, Jan Willem van Gelder, Profundo, juli 2003. Ongepubliceerd onderzoek van Profundo voor Milieudefensie, maart 2004.
- 9 'Greasy Palms – European buyers of Indonesian palm oil', paragraaf 1.4.3, tabel 6.
- 10 Collins et al. 1991 *The Conversion Atlas of Tropical Forests: Asia and the Pacific*. International Union for the Conservation of Nature (IUCN).
- 11 K. Mackinnon en P. Jepson, Science magazine, mei 2001.
- 12 Zie: Friends of the Earth. 2001. *Paper Tiger, Hidden Dragons. The responsibility of International Financial Institutions for Indonesian forest destruction, social conflict and financial crisis of Asia Pulp and Paper*.
- 13 Indonesian Palm Oil Research Institute (IOPRI), informatiebord juni 2003, Medan.
- 14 Indonesian Palm Oil Research Institute (IOPRI), informatiebord juni 2003, Medan.
- 15 Zie hoofdstuk C, 'Deforestation' van 'Greasy Palms – The social and ecological impacts of large scale oilpalm plantation development'
- 16 Berekening gebaseerd op statistische gegevens over veranderingen in bodemgebruik in Tweede Maleise Plan en Derde Landbouwbeleid. In: *The Case Study on the Malaysian Palm Oil* door Arif Simeh, senior landbouweconoom van de Malaysian Palm Oil Board (MPOB) & Tengku Mohd Ariff Tengku Ahmad, senior landbouweconoom verbonden aan het Malaysian Agricultural Research and Development Institute (MARDI). Regional Workshop over Commodity Export Diversification and Poverty Reduction in South and South-East Asia, Bangkok 3-5 April 2001. Georganiseerd door de UNCTAD, in samenwerking met ESCAP.
- 17 'Stop converting forest into plantation', 28 februari 2003, Jakarta Post.
- 18 R.K. Laidlaw 1998. *A Comparison between Populations of Primates, Squirrels, Three Shrews and other Mammals inhabiting Virgin, Logged, Fragmented and Plantation Forests in Malaysia*. In: Conservation, Management and Development of Forest Resources. *Proceedings of the Malaysia-United Kingdom Programme Workshop, 21 – 24 October 1996*. Forest Research Institute Malaysia; K.B. Heang and L. Boo Liat, 1998. *To Determine the Effects of Logging and Conversion of Primary Forest to Tree Crop Plantations, on Herpetofaunal Diversity in Peninsular Malaysia*; I.E. Henson, 1994. *Environmental Impacts of Oil Palm Plantations in Malaysia*. PORIM Occasional Paper No. 33; F. Danielsen and M. Heegaard 1995. *Impact of logging and plantation development on species diversity: a case study from Sumatra in: Management of tropical forests*. (University of Oslo, Centre for Development & the Environment; SUM Occasional Paper, 1/95).